

НОВЕЛІСТИКА ЛЕСЯ МАРТОВИЧА В ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОМУ КОНТЕКСТІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглянуто малопрозові твори Леся Мартовича в історико-літературному контексті кінця ХІХ – початку ХХ століть. Констатовано, що Іван Франко в праці «З остатніх десятиліть ХІХ віку» виокремив в українській літературі «різнобарвну китицю індивідуальностей», назвавши з-поміж інших ім'я Леся Мартовича. З'ясовано, що тогочасна новелістика виявляє тенденції до жанрових та родових дифузій, ліризації, втрати виразної фабули, фрагментарності та синтезу з іншими видами мистецтв, символізації й інтелектуалізації викладу. Зазначено, що юний Мартович дебютував оповіданням «Не-читальник» («Рудаль»), котре викликало захоплення серед слухачів, однак І. Франко відмовився друкувати його в журналі «Товариш». Гостра оцінка старшого колеги на короткий час знеохотила Мартовича до писання, та пізніше з-під його пера з'явилися наступні твори: «Лумера», «Іван Рило», «Винайдена рукопись про Руський край», «Мужицька смерть», котрі відзначаються гострим гумором, їдкою сатирою, тонкою обсервацією життя, філософською заглибленістю.

З'ясовано, що І. Франко змінив свою думку про творчість Мартовича, зраховувавши його до чільних представників молодішої генерації в українській літературі й зазначивши, що він уміє помітити в житті нашого народу ту іронію фактів, яка змушує людину виявляти свою поведінку в зовсім іншому світлі, ніж вона є насправді. До того ж, його стиль наскрізь оригінальний, легкий і далекий від будь-якого шаблону.

У статті відзначено, що Мартович мав суттєвий вплив на творчість Василя Стефаника, котрий не без заздрощів помітив у приятелів «присмак генія», заперечував твердження критиків про існування «степаниківської школи», до якої Мартович, за його переконанням, завдяки своєму непересічному талантові належати ніяк не міг.

Деяким творам письменника початку ХХ ст. притаманне тяжіння до фрагментарності, незавершеності сюжету («Булка»); вони не цураються ірреальних мотивів («Нічний гість», «Ян»), проте домінують у творчості Мартовича мотиви

соціальні («Квіт на п'ятку», «Хитрий Панько»). У ній поглиблюється тенденція до психологізму («Ось поси моє!», «Грішниця»). Виявлено, що твори Мартовича мають неоднакову художню вартість, проте засоби словесної міміки й жести, використання особливих комічних артикуляцій, звукових каламбурів, вибагливих синтаксичних розташувань у поєднанні з жартами-дотепами, дошкульними коментарями, анекдотичними історіями підносять письменника до чільних оригінальних творчих постатей того часу.

Ключові слова: Іван Франко, Василь Стефаник, літературний процес кінця XIX – початку XX ст., гумор, сатира, психологізм, ліризація прози.

Постановка проблеми. У різнобарвну китицю індивідуальностей пов'язав Іван Франко тих письменників, що творили обличчя української літератури 1890-х років: Тимотея Бордуляка, Осипа Маковея, Андрія Чайковського, Богдана Лепкого, Михайла Петрушевича, Стефана Ковалева, Леся Мартовича, В'ячеслава Будзиновського. Завдяки цим майстрам пера «література в її цілості чимраз більше починає ставати неподібною до школи, де все підігнано під один шаблон, під одні правила, а чимраз більше подібна до життя, де ніщо не повторяється, де нема правил без виємків, нема простих ліній і геометричних фігур, де панує безкінечна різнорідність явищ і течій» [16, т. 41, с. 524–525]. Мала проза В. Стефаника, Марка Черемшини, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, Н. Кобринської, М. Яцкова, О. Катренка й Любові Яновської, Т. Зіньківського і В. Потапенка, Д. Марковича й Грицька Григоренка, О. Авдиковича, С. Яричевського, А. Кримського, Лесі Українки, Дніпрової Чайки, Г. Хоткевича та інших письменників створює барвисту тканину української новелістики.

Особливою розмаїтістю форм відзначається якраз мала проза: «класичні» оповідання, новела, нарис, образок тощо виявляють тенденції до жанрових та родових дифузій (оповідання з ознаками новели, белетризований нарис, повість-новела, притча, психодрама і т. ін.). Ба більше, у малій прозі щораз яскравіше простежуються нахили до ліризації, втрати виразної фабули, тенденції до фрагментарності та синтезу з іншими видами мистецтва, що зрештою призводить до утворення нових жанроформ – фрагмента, ескіза, шкідця, етюда, акварелі і т. д.; до символізації й інтелектуалізації. «Старі» й «нові» жанри й жанроутворення у літературному процесі співіснують, нерідко утворюються в одночасності. У широкому спектрі тем, проблем, різноманітні стильових та структурних вирішень української прози кінця XIX – початку XX ст. помітне місце посідає новелістика Леся Мартовича.

Аналіз джерел. Твори письменника часто потрапляли в об'єктив тогочасної та сучасної критики, інколи, як «Не читальник», ще до того, ніж виходили друком.

І. Франко не сприйняв дебютного оповідання Мартовича й порадив йому не брати пера до рук, проте пізніше змінив свою думку і відзначив гумор молодого письменника, його обсерваторський таланти, «наскрізь оригінальний, легкий і далекий від будь-якого шаблону» стиль [16, т. 33, с. 142–143]. Михайло Яцків відзначив, що «Мартович не був ідеаліст, не любив мужика сліпо, він любив його тверезо, здорово і сильно, як сам мужик свою власну дитину. Щоби щось так любити, треба його знати, розуміти, відчувати, і тут Мартович попри Стефаніка був найбільший. Оба доповнювалися, щиро гармонізували зі собою» [19, с. 811]. Сам Василь Стефанік був чи не перший, хто відчув і зрозумів самотній та оригінальний таланти Мартовича, не раз щиро заздрих легкості його пера й рішуче заперечував наявність «школи Стефаніка» [14, с. 248–249]. В'ячеслав Будзинівський у спогадах з'ясував чимало епізодів у взаєностосунках між Мартовичем та І. Франком [2]. Психологічні основи творчості Мартовича досліджував Юрій Гаморак, котрий назвав письменника «талантом без середовища» [4, с. III]. Федір Погребенник у літературному портреті «Лесь Мартович» розглянув сторінки біографії та ідейно-естетичні особливості письменникової творчості [13]. Складні обставини життя Мартовича висвітлив у романі-есе «Лесь Мартович» Роман Горак [5]. У дослідженнях Ростислава Чопика

[17] та Романа Піхманця [12] з'ясовано психологічні засади творчості письменника.

Мета цієї студії – розглянути малу прозу Лесь Мартовича в контексті розвитку української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст., з'ясувати її основні стильові ознаки, способи побудови сюжету, характеротвірні засоби, ідейно-проблемний зміст, а також звернути увагу на особисті й творчі стосунки Л. Мартовича з І. Франком та В. Стефаніком.

Виклад основного матеріалу. 1. «Не-читальник». На початку 1888 р. юний Лесь Мартович, учень Коломийської гімназії, написав свій перший твір – оповідання «Рудаль», що його прочитав гімназійному вчителю. Той схвалив спробу Мартовича й порекомендував до друку. Разом із В. Стефаніком та Л. Бачинським Мартович досить часто навідувався до о. Кирила Гаморака, пароха села Стецеви Снятинського повіту. Десь навесні того ж року, за свідченням Юрія Гаморака, туди ж приїхав і М. Павлик. Мартович прочитав йому «Рудаль», і Павлик схвильовано сказав: «Маємо українського Гоголя». Заголовок із цензурних міркувань порадив змінити на «Не-читальник» і забрав із собою, до Львова, аби надрукувати в журналі «Товариш» [4, с. ХІV].

У червні того ж року відбулося засідання редакційної колегії часопису. «Як воно не дивно, – згадував В. Будзинівський, – Франко гостро скритикував “Не-читальника” і закінчив свою оцінку так: “Напишіть

хлопцеві, щоби пера не брав до руки, бо він ніколи нічого путнього не напише". "Я послухався і більше не писав"», – зреагував Мартович [3, с. 321-322].

М. Павлик у листі до М. Драгоманова від 17 липня 1888 р. повідомляв: «Цими днями вислано буде для Вашої оцінки невеличке оповідання, котре в ред[акційному] комітеті викликало велике недовміння. По-моєму, це штука прекрасна, просто гоголівська, і авторові – ученикові 6 гімн[азійної] кл[аси] – можна би віщувати з того велику будучність. Оповідання загально подобалося і в комітеті, і навіть далі, та Франко вперся. Не знаю, чи це проста тупість, яку він показав, напр[иклад], і на оповіданні Аннінїм у "Дзвонї" [їдеться про оповідання Анни Павлик "Мої і людські гріхи а панська та попівська правда". – М. Л.], котре не радив містити, чи це він робить іменно для того, що я захвалив оповідання? Тепер же й він, і особливо я цікавий, як воно Вам подобається? Завважте тільки, що воно видається як слід аж тоді, як його гарно читати наголос (говорить усе п'яний чоловік), а Ви на це майстер. Мені, скажу Вам, дуже досадно, що через Франка воно не пішло в 1 ч[исло], як заслугувало. Додам ще, що я написав був до оповідання пояснення і назвав його "Не-читальник". Воно з того теп[ерішнього] народного руху, в читальнях, про котрий у мене чималий матеріал, і з того, а також з особистого знакомства з сторонами коломийськими, я

можу Вас упевнити, що по змістї й мові оповідання – майже фотографія» [11, с. 230]. Високу оцінку Мартовичевого твору М. Павлик поєднав із версіями причин Франкового вчинку. Своїх суджень про твір Драгоманов не висловлював. М. Павлик зробив спробу надрукувати оповідання в газеті «Батьківщина», але й вона виявилася невдалою. У листі до того ж адресата від 5 квітня 1889 р. він писав: «Посилаю Вам сконфісковані Нагірним [тодішнім редактором газети. – М. Л.] з 12 ч[исла] "Батьківщини" статті, по-моєму, найнеслушніше. (Оповідання то само, проти котрого так стояв і Франко в "Товариші", хоть аж му очі світилися, так було йому самому подобалося)» [11, с. 353].

Чому Франко відмовився друкувати оповідання Мартовича? Точної відповіді на це питання у нашому літературознавстві немає. Очевидно, що знайти достеменну правду навряд чи можливо. Кожна версія Франкового вчинку виглядатиме лише гіпотезою. Та все ж... Певно, що не низький художній рівень став на заваді публікації «Не-читальника» (оповідання Мартовича Франко цінував високо, хоча найчастіше виокремлював «Мужицьку смерть»). Він завжди відчував появу нового таланту, і цього разу помилитися також не міг. Радше за все мотивів Франкового вчинку слід шукати в позалітературній площині. Федір Погребенник припускав, що на цій не до кінця з'ясованій історії певною

мірою відбилися особисті стосунки між Франком та Павликом, не завжди доброзичливі й щирі, часом неврівноважені, сповнені надмірних амбіцій [13, с. 59]. Цілковито відкидати таку версію, мабуть, не варто. Однак є факти, котрі кидують нове світло на цю проблему, як і на питання взаємин між обома майстрами слова.

Та насамперед звернемося до тексту оповідання, передусім до його першої назви. «Рудаль» – спотворене ім'я Рудольфа, кронпринца, архікнязя, престолонаслідника, сина австро-угорського імператора Франца-Йосифа I, досить популярного серед українського населення Галичини, причому і між селянством, і поміж інтелігенцією, адже дотримувався досить ліберальних поглядів на зовнішню і внутрішню політику держави, зокрема прихильно ставився до вирішення низки питань національно-культурного життя українців Галичини й Буковини [див.: 16, т. 44, кн. 2, с. 724]. Його популярність ще більше зросла після відвідання східної Галичини, зокрема Львова, у 1887 році. 1889 року він наклав на себе руки, проте галицькі селяни не вірили в це і вважали, що то «пани» замордували Рудольфа, бо той намагався полегшити життя простих людей; ширилися також чутки, нібито він утік за океан і створив у Бразилії селянське царство для українців-переселенців з Австро-Угорщини [див.: 16, т. 44, кн. 2, с. 725]. Про це свідчив, зокрема, й І. Франко:

«Невідомі й досі невловимі агенти пустили між селянами чутку, що архікнязь Рудольф не вмер і за основує окрему державу в Америці, а для її освоєння він особливо охоче закликає українське населення, тому що солдат-українець допоміг йому дістати одяг і втекти з якоїсь в'язниці над морем. Кожна сім'я, згідно з розповсюдженою версією, має одержати 12 моргів ґрунту врожайної землі, про яку селяни розповідають поміж себе на торгах і по корчмах чудеса» [16, т. 44, кн. 2, с. 282].

Отож у тексті оповідання його спотворене ім'я неодноразово злітає з уст п'яного й балакучого селянина Івана, котрий у корчмі поміж порціями горілки роздебендює про все, що лишень доступне його рефлексіям. Думка персонажа, щораз більше затемнювана алкоголем, легко перестрибує з одного предмета на інший – твір написано у формі усної оповіді («з уст народу»), близької до «потоків свідомості». «Не-читальник» – фрагментарний твір без завершеної фабули. «П'яний мужик, – на слухну думку Ю. Гаморака, – у довшому монолозі розкриває темний-претемний світогляд сільського нечитальника, навіяний великою силою забобонів і містичною вірою в “старшого”, тобто Рудалю, австрійського престолонаслідника Рудольфа» [4, с. XXXII]. Слід зауважити, що в першопублікації оповідання (Чернівці, 1889) Мартович спотворене ім'я Рудаль замінив іменником *старший*.

Ось початок твору:

«– При келішку горівки я й побалакати, вважаєте, люб'ю, бо я старий, та чей не піду з парубками за льондрами гонити, о ні-і! А оцесе то, – але! Вип'ю, вважаєте, один, вип'ю другий, побалакаю, та й душа на місці. Бо й хто то, вважаєте, знає, чиє завтра?

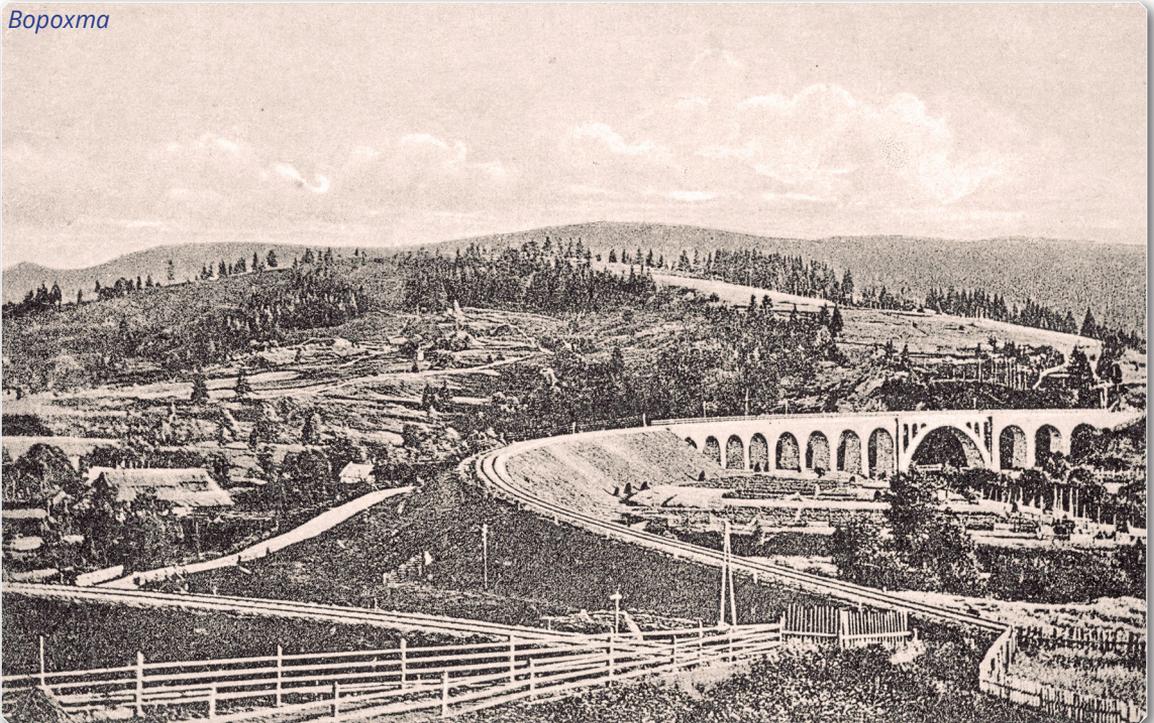
– От, маскаль, чути, повстане робить на заграницу, нібито, як якийсь казав, і на нас, бо він, уважаєте, маскаль, та свої мухи, як той каже, показує. Та й буде, хло', война.

– Ий! Але ми, вважаєте, втнемо маскалеви носа. Бо наш старшій, уважаєте, як не піде вам до косяцьола, як не помолиться до Матери Божої, до тої, знаєте, шо в такій синій платині, аж за очи бере [...], та як не помолиться до Матери Божої, шо її розп'яли жиди [...], то, як, уважає-

те, не помолиться наш старшій до неї: “Матко, каже, Божа, Матко пронайсвентша, Матко, як той ерентий, бодай ся книшем удавив, каже безослінная, Матко, кае... але! Вже я, чуєте, так не вдам; то вона таку, міркуйте, парсуну зараз та й послухає, та й стане нам до помочи.

– То як, уважаєте, виляже восько з одного боку та з того, то так, кау вам, як трави та листу: так багато! [...] Куди оком кинеш, а то все: маскаль, та маскаль, та маскаль: раз по раз. От, уважаєте, яка то їх тьма тьменна, але наш старшій як не крикне на восько: “Ану, хлопці, ходзьмо, кае, на маскаля, то пітремо єго на солому, на січку, на трину го пітремо!” Отак, о! бо наш старшій, уважаєте, куди лиш глипне, то вогнем, як той кае, посипле, та й спалить маскаля на пни – таки, кау вам, на пни!

Ворохта



– То й аж тогди, вважаєте, ма-
скаль нас не досягне, а наш стар-
шій піде, хло', май-май угору» [10,
с. 1-2].

Образ «старшого» (Рудалія) ви-
конує роль обрамування сюжету:
автор знову вводить його в текст
наприкінці твору:

«– Але не втнеш ти, маскалю, ой
ні! Наш старшій тебе, як той каже,
на мак дробен! Та й тогди писаря
відрядить, раду нову поставить,
віта скине, а мене, наприклад, по-
кладе. [...] А наш старшій най жиє,
як той казав, на многая літа! Віва-
ать, най жиє наш старшій, та й, як
той каже, син єго, та й, наприклад,
уся родина, та й... ти, Абрамку!» [10,
с. 8-9].

Очевидно, таке пересміювання
постаті Рудольфа (подекуди цілком
гротескне, хоча й наївне та незло-
сливе) Франкові заімпонувати ніяк
не могло. Від архікнязя він очіку-
вав добрих змін у суспільно-полі-
тичній ситуації Галичини. Про це
свідчить один із спогадів В. Будзи-
новського, який донині перебуває
поза межами активного науково-
го обігу. Він, на нашу думку, добре
випрозорює й причини непорозу-
міння між І. Франком та Л. Марто-
вичем.

Із них довідуємося, що незадов-
го перед візитом до Галичини ар-
хікнязя Рудольфа Будзиновський,
тоді завзятий прихильник терито-
ріального поділу Галичини за на-
ціональними ознаками з метою
створення в майбутньому неза-
лежної української держави, розк-
леював по Львову антиавстрійські

(антицісарські) листівки. Франко
запросив його в редакцію газети
«Kurjer Lwowski», де тоді працював.
«Не буду переповідати цілої нашої
розмови, – згадував Будзинов-
ський. – Повторю лише коротко,
одним душком те, що мені сказав
(тоді великий мій авторитет) Іван
Франко» [2, № 102, с. 2]. Франко,
власне, застеріг Будзиновського
від нерозважливих кроків і висло-
вив свою симпатію до Рудольфа, з
яким пов'язував позитивні зміни в
політиці австрійського уряду щодо
українців Галичини: «Чи ви знає-
те, чого Рудольф приїздить до нас?
Заноситься на війну з Росією. Цен-
тральне правительство знає, що
з вини галицької політики цісаря
український народ огірчений і що
його симпатії можуть перехилити-
ся на сторону Росії. Рудольфа ви-
силають, щоби під претекстом від-
відання Галичини укоськати укра-
їнський народ. Він до українців
їде. Висилають не самого цісаря, а
його сина, бо хочуть в українським
народі розбудити надію, що в міру,
як до голосу в державних справах
буде приходити наслідник, буде
змінятися галицька політика дер-
жави.

Я в ту зміну вірю, бо Рудольф
цілком не такий, як його батько.
Старий не знає світа Божого. Крім
дівок і запліснелих аристократів, з
ніким не балакає, нікого не видить.
Рудольф світовик, гуляка й чоловік
товариський, балакає з кождим.
Старий засліплений в польській
шляхті, Рудольфові вона не імпо-
нує. Як настане Рудольф, то вну-

трішня політика рішучо зміниться, панованню шляхти прийде кінець. Що до такої зміни у Відні вже приготуються, свідчить подорож Рудольфа до Галичини» [2, № 103, с. 2].

Мабуть, тому дебютне оповідання Мартовича в журналі «Товариш» надруковано не було. За наполяганням І. Франка.

Хай там як, та Франкова оцінка мала вплив на літературне зростання Мартовича. Ю. Гаморак, наприклад, згадував: «Навіть своїм найближчим приятелям Бачинському й Стефаникові він і словом не згадав про цю прикру подію. А писати перестав, а ще більше, – занедужав він на гостре почуття нижчевартости, що, незважаючи на пізніші літературні успіхи, не покидало його ніколи» [4, с. XIV].

У цих словах є певна частка перебільшення, бо вже 1889 року Мартович за допомогою В. Стефаніка (зокрема й фінансовою) видав у Чернівцях оповідання «Не-читальник» окремою книжкою. В. Стефанік згадував: «...що я давав гроші на друк, дописав ще: видали русівські читальники. Гроші я видурив від своєї неб[іжки] мами, і ми поїхали до Черновець до друкарні п. Чопа і там дали скрипти. Кілька місяців пізніше ми мали в руках тонісеньку, блідо-блакитненьку книжечку “Нечитальник” і розпродували, а що виторговували, то проїдали, бо тоді нам трафилася дуже скупа господиня» [15, с. 164]. Можна ствердити, що способом подолання комплексу

нижчевартости й доведення високої творчої спромоги Мартовича стало рішення обидвох друзів надіслати книжку Франкові з присвятою: «Високоповажаному Добродієві Іванові Франкові – В. Стефанік, вид[авець], Л. Мартович, автор» (вона зберігається в особистій бібліотеці Франка, № 1158 [1, с. 490]). Зрештою, й творча перерва Мартовича тривала недовго: вже 1891 року він надрукував у журналі «Народ», до редакції якого входив Франко, своє наступне оповідання «Лумера» (№ 3. 1. II; № 4. 15. II).

2. «Лумера» та наступні твори.

В образку «Лумера» (тобто номери, числа), з одного боку, виведено постаті старого селянина Йвана Притики та його молоді дружини Аниці, які жнуть на попівському лані за снопи, з іншого – отця Кабановича, великого народолюбця й борця з темрявою й забобонами (передплачує «Діло» й дописує до нього), який примушує селян працювати на його лані, жене їх на роботу, незважаючи на Йванову хворобу. Прототипом цього персонажа був о. Іван Стрийський, парох у Топорівці, де тоді жив майбутній письменник [12, с. 394]. Ю. Клиновий (Стефанік) згадував, що Мартович «мав талант наслідувати знайому всім особу в рухах і способі вимови» [6, с. 151-152]. Тож для створення образу Кабановича Мартович запозичив, за Р. Піхманцем, зовнішні ознаки героя й манеру його поведінки, котрі довів «до крайньої межі пародіювання й шаржу», адже «кожна сторінка, фраза,

зворот, інтонаційна пауза “Лумер” пройняті глузуванням і сарказмом, що почасти набувають карикатурного перебільшення» [12, с. 395]. Ось, наприклад: «То не бочка котиться, не віз із снопами сунеться, це отець Кабанович не то качається, не то йде»; «та й усотався ж: лице йому посиніло, очі наверх вилізають, голова аж убік перекривилася так, що крихітку було й шиї видко (а це дуже рідко лучається)»; «дарма, що палиця, груба-прегруба бучяла, аж угризалася в землю, ще й угнулася під ним» тощо [10, с. 15]. Не витримавши постійних насмішок і наруги, о. Стрийський невдовзі помер [12, с. 396]. Ф. Погребенник у монографії про Мартовича навів лист останнього до М. Павлика з січня 1891 р., в якому йдеться: «Я маю ще сказати, що, відай, допишу, яко другу часть до

сего, закладини читальні в тім селі наперекір попові й дідичеві, тут, звісно, ліпше би мож схарактеризувати Кабановича. Та й гадаю ще й третю доробити “Аниця на службі в професора”. Але се (“Лумера”), як побачите, само для себе може цілісність становити» [13, с. 66]. Такої трилогії Мартович не написав, не в останню чергу через смерть топорівського пароха. Проте відтепер бере початок, за влучним спостереженням Р. Піхманця, чільна тема всієї творчости письменника – деградація духовної еліти [12, с. 396].

«Кождий мужик, – доходить висновку Притика, – має свої дев'ятеро лумерів. Перше лумеро – мужик оре; друге лумеро – мужик волочить; третє лумеро – мужик сіє; четверте лумеро – мужик жне; п'яте лумеро – мужик в'яже та й звозить:

Коломия



Коломия: Ratusz.

12.

шосте лумеро – мужик молотить; сьоме лумеро – мужик віє; осьме лумеро – мужик несе... [...] та цих, мой, таких лумерів, що звїзд на небї, що піску в морі!» [10, с. 27].

Після «Лумер» з'явилися оповідання «Іван Рило» (1895), «Винайдена рукопись про Руський край» (1898), «Мужицька смерть» (1898), що їх Мартович об'єднав у збірку «Не-читальник» (1900), відтак на світ Божий з'явилися наступні збірки «“Хитрий Панько” і інші оповідання» (1903), «“Стрибожий дарунок” і інші оповідання» (1905).

У двох наступних творах Мартович поглибив сатиричні тенденції своєї прози. У сатиричному образку «Іван Рило» (1895) виведено тип галицького сільського «рутенця» (за типологією Франка), або ж «хруня»: байдужого до громадських справ, читальень, пристосуванця й боягуза, котрий керується принципом «моя хата скраю. То не в нас» [10, с. 29]. Іронічності додає творові епіграф: «Не для слави, але для людей», а відтак зачин оповідача: «Я вже зроду такий удався, що не вірив ні в жадні відьми, ні в чарівниці, ні в опирі. А відколи пізнав Івана Рила, відтоді починаю вірити. Ви лиш послушайте, що за штукар той Іван Рило: він умів в усяку твар перекидатися. Дивитесь на нього, так він чоловік, як і другий; аж нараз гоп – і стане вам або свиню, або псом, або зайцем, або чим» [10, с. 28]. Характер персонажа ви-мальовується на тлі соціально-політичних обставин: «Наче в тім вулію, що димом зайде, – такий рух

по селах настав. В'яжуться люди в товариства, беруть газети, голосують на послів, роблять віча» [10, с. 29]. А Іван «ходить, наче та блудна вівця», «що йому кажуть робити, він не зробить, що його запитують, він не знає» [10, с. 29]. Вплив на нього мають хіба що отець Кабанович та пан Деришкірський: за їхньою вказівкою «Іван іде та й голосує» [10, с. 29]. Має Іван ще одну властивість – «в людей усакаувати» й заражувати їх духом страху, підлості, байдужості, «особливо в часи виборів він має велику міць» [10, с. 32].

«Винайдена рукопись про Руський край» (1897) – також сатиричний твір, близький до памфлета. Його сюжет стилізовано під «древню римську рукопись», яку буцімто віднайшли учені й переклали українською мовою. Найбільше увагу дослідників рукопису привернула істота, звана муссікус – «мудра й робуча скотина», яка працює на людину, насамперед на паннусів та попусів. Муссікуси орють, сіють, збирають хліб і все віддають людям; вони «запрацьовуються на смерть, і смерть завжди знаходить їх при роботі» [10, с. 35], лишень роботою живуть і померли б від безробіття. Алюзії тут прозорі; сатира письменника спрямована на суспільство, в якому селянин (мужик) позбавлений будь-якого права й у якому роль селянина зведена до ролі робочої скотини. «Стиль довідника зоології, – зазначав Р. Чопик, – є тут і засобом досягнення комічного ефекту, і підґрунтям для

головної авторської засади: ані муссікуси, ані паннуси, ані поппуси не надаються на людей» [17, с. 18].

В оповіданні «Мужицька смерть» дотепно виведено цілу галерею сільських постатей. Насамперед Гриця на прізвисько Банат, харизматичного зубожилого ґазди, котрий мав звичку щонеділі впитися й виголошувати п'яні монологи. Ще десять років тому він заставив шинкареві Борухові (на прізвисько Короп) власний ґрунт під проценти. Шинкар вимагає повернути борг і загрожує ліцитацією землі. Гриць відчуває провину перед дружиною й дітьми, важко захворює, однак боїться померти, тішить себе думкою, що незабаром одужає («Щоби сяк-так оправдати себе перед родиною, удавав, що ще не вмирає» [10, с. 65]), адже похорон – додаткові витрати для сім'ї. З розвитком сюжету гумор та іронія поступаються місцем по-філософськи серйозному тонові викладу з нотками трагізму. Збираючись біля недужого, селяни розмірковують про потойбічне існування, про мужицькі рай та пекло: «То так, одлук параграфу, належалося б йому [Грицеві. – М. Л.] на саме дно до пекла. Але ж бо знов давай його там до пекла, коли він і тут мав пекло», – стверджує один. «А зрештою, хоть би мене дали до пекла, та гадаєте, що би пізнав, чи то пекло, чи рай? [...] Отже, радше нехай там у ямі зігнулю, та по смерти не мають сендзії заходити в голову, що зі мною робити», – філософує другий [10, с. 68]. Врешті,

Гриць усвідомив невідворотність смерти («нема... нема мені вже виходу. Час у яму» [10, с. 75]), мріяв про те, щоб по-людськи попрощатися з родиною й сусідами, уявляв, як заповідає дітям наділи ґрунту й хату, як умирає з миром. «Та що з того!» – тобто який сенс мріяти, якщо нічого того насправді немає, адже ґрунт зліцитовано за борги, а сім'я приречена на важкі нестатки... Антін Крушельницький назвав «Мужицьку смерть найбільшим і найповажнішим твором Мартовича. Дослідник зауважив, що трагічний елемент оповідання (неминучість смерти селянина, його жаль за скоєне й відчуття вини перед сім'єю) письменник, «користуючися правом контрасту» поєднує з комічним, що викликає в читача посмішку від явно нерозважливих кроків Гриця, наївних уявлень персонажів про загробне життя тощо. «Комічно-сатиричне тло, що складається з коротких нарисів, у яких автор насміхається над усім, що тільки стоїть у зв'язи із його темою, не щадить при тім навіть Гриця і його рідні, а на сьому тлі вилонюється від першої хвилі трагічний настрій, [...] степенується крок за кроком аж до хвилі, коли запановує всесильно над тлом і вибивається на перший план» [8, с. XXIV-XXV]. Внаслідок такого артистичного згармонізування двох елементів «Мужицька смерть» «стає найбільше викінченим твором Мартовича. Можна її навіть зачислити до найсильніших творів українського письменства» [8, с. XXV].

3. Мартович і Франко. Добре знаючи творчі можливості Мартовича, Франко визнавав його талановитим письменником, вказуючи при цьому на художні огріхи його творів. Окремих праць, присвячених творчості Мартовича, Франко не дав; її він оцінював у контексті «покутської трійці» та української літератури загалом і в Галичині зокрема. Так, у листі до М. Грушевського від 16 серпня 1898 р. писав: «Оповідання Мартовича [“Мужицька смерть”, надіслане до «Літературно-наукового вісника». – *М. Л.*] прочитав; воно вірне, хоч трошки замало артистичне, занадто примітивне, деякі уступи треба би повичеркувати, тоді цілість зробила би більше вражіння» [16, т. 50, с. 112].

А вже в огляді «Українська література за 1898 рік» Франко, ведучи мову про «Літературно-науковий вісник», зізнався, що його увагу привернули «чудові новели В. Стефаника [“Засідання”, “З міста йдучи”, “Вечірня година”. – *М. Л.*] і оповідання “Мужицька смерть” Леся Мартовича» [16, т. 32, с. 13]. Розглядаючи творчість письменника в контексті української літератури кінця XIX – початку XX ст., Франко писав про виникнення в ній найновішої генерації письменників, яка «прагне цілком модерним європейським способом зобразити своєрідність життя українського народу»; вона виросла, на його думку, на ґрунті, який підготували Б. Грінченко, Олена Пчілка, Леся Українка, М. Павлик, О. Маковей, Н. Кобринська, В. Щурат і він сам.

Найвизначнішими представниками цієї генерації Франко вважав О. Кобилянську, В. Стефаника, Мартовича, А. Крушельницького, М. Яцкова та Марка Черемшину. «Мартович, – вів далі Франко, – тепер адвокатський практикант у Городку біля Львова, дебютував на літературному полі в 1890 р. [дата помилкова. – *М. Л.*] сатиричною гуморескою “Не-читальник”, але жвавішу літературну діяльність розвинув аж з 1898 р., коли у львівському “Літературно-науковому віснику” опублікував своє найкраще оповідання “Мужицька смерть”. Перший том його оповідань вийшов 1900 р., другий [Франко мав на увазі зб. “Хитрий Панько і інші оповідання”. – *М. Л.*] саме тепер перебуває в друці. Мартович надзвичайно пильний спостерігач життя галицького народу, причому він обдарований неабияким гумористичним талантом. Як ніхто інший, уміє він підмітити в житті нашого народу ту іронію фактів, яка змушує людину цілу свою поведінку виявляти в зовсім іншому світлі, ніж вона є насправді. До того ж, його стиль наскрізь оригінальний, легкий і далекий від будь-якого шаблону» [16, т. 33, с. 142–143].

Художню манеру прозаїків молодшої генерації Франко схарактеризував у статті «Старе й нове в сучасній українській літературі», зауваживши, що ці письменники «відразу засідають в душі своїх героїв, і нею, мов магичною лампою, освічують усе оточення. Властиво, те оточення їм мало інте-

ресне, і вони звертають на нього увагу лише тоді й остільки, коли й оскільки на нього падають чуттєві рефлекси тої душі, яку вони беруться малювати. Відси брак довгих описів і трактатів у їх творах і та непереможна хвиля ліризму, що розлита в них. В порівнянні до давніших епиків їх можна би назвати ліриками, хоча їх лірика зовсім не суб'єктивна: навпаки, вони далеко об'єктивніші від давніх оповідачів, бо за своїми героями щезають зовсім, а властиво переносять себе в їх душу, заставляють нас бачити світ і людей їх очима. [...] Се поети душі, психологи і лірики» [16, т. 35, с. 108–109]. «Із сього становища треба, здається мені, – продовжував Франко, – оцінювати таких наших письменників, як Коцюбинський (у деяких новіших творах, головно “На камені”), Ольга Кобилянська, Мартович, а особливо Стефаник» [16, т. 35, с. 108].

Мартович, ідеться в огляді «Южнорусская литература», «отличается иронией и едким юмором и рисует преимущественно положение крестьянина среди чуждых и непонятных ему бюрократических галицко-польских порядков (сборники “Нечитальник” и “Війт Панько” [тобто “Хитрий Панько і інші оповідання”. – М. Л.]» [16, т. 41, с. 158]. Врешті, у Франкових очах Мартович підноситься до одного з найкращих українських галицьких письменників. Його виокремлено у статті «Українці»: «В Галичині особливо вирізняються В. Стефаник [...], далі – новелісти Мартович

і Яцків, Б. Лепкий та ін.» [16, т. 41, с. 192]. У праці «З остатніх десятиліть XIX віку» зазначено, що твори Мартовича «визначні незвичайно вірною і бистрою обсервацією» [16, т. 41, с. 525].

Франко для Мартовича, як і для інших письменників-початківців, був-таки незаперечним авторитетом. Михайло Шалата припустив (щоправда, без опертя на документи), що Мартович і Стефаник після виключення з Коломийської гімназії перейшли на навчання до Дрогобича саме тому, що там вчився Франко [18, с. 273]. Немає, на думку дослідника, сумніву в тому, що Стефаник під час першої зустрічі з Франком у Дрогобичі (у вересні 1890) багато розповідав про Мартовича і, мабуть, відтоді Франко по-справжньому зацікавився автором «Не-читальника» [18, с. 276].

Цілком логічно, що до участі в літературно-науковому збірнику, який готувався до 40-річчя творчої діяльності Франка, запрошено й Мартовича, про що він повідомляв В. Гнатюка в недатованому листі (найімовірніше, з 1912 року): «Я одержав запросини для ювілейного видання в честь Ф[ранк]а. Участь хочу взяти. Міг би я іменно написати деякі спомини про кандидатуру Ф[ранк]а в [18]96 р. Але тут мусив би я радити про деякі річі – досить куріозні, які би кидали не досить підхлібні барви на декого з патріотів. Не знаю, чи годиться в такому видавництві та писати такі річі. А не маю кого порадитись, хоч гинь!» [9, арк. 2]. У зв'язку з по-

чатком Першої світової війни збірник «Привіт Іванові Франкові в сорокліття його письменської праці. 1874–1914» (Львів, 1916) вийшов друком уже по смерті Мартовича і Франка. У ньому міститься оповідання Мартовича «Народна ноша».

Закидаючи Мартовичу деяку розтягненість оповідань, їхню первантажненість зайвими деталями, Франко цінував у його викладі гумор, легкість та оригінальність стилю, тонку спостережливість.

4. Мартович і Стефаник. Ольга Кобилянська у листі до В. Стефаніка від 12 грудня 1898 р. писала: «Франко знаходить споріднення між Вашими і Мартовича письмами; я се також знаходжу, лише крізь Ваші письма пробивається більше правдивого поетичного чуття, більше артизму, майже лірики, що знов в нього слабше вдаряє» [7, с. 370]. У праці «Українська [література за 1899 рік]» Франко відзначив, що «поруч із Стефаником слід поставити ще двох новелістів, що, як і він, походять з галицького Покуття, краю між Прутом і Черемошем. Це Марко Черемшина і Лесь Мартович. [...] Мартович же, хоч і виступив на десять років раніше [ніж Стефаник. – М. Л.], але пише мало. Від Стефаніка він відрізняється гумором, якого у Стефаніка бракує, зате Мартовичеві не вистачає відчуття міри, що ним, у свою чергу, відзначається Стефанік; в його оповіданнях зустрічаються зайві епізоди, іноді зображені з такою надмірністю, що утворю-

ють карикатури» [16, т. 33, с. 15]. Антін Крушельницький зазначав: «Багато причин зложилося на те, що імена двох українських письменників, Стефаніка і Мартовича, сплелися разом. Оба ровесники, шкільні товариші, з тої самої околиці, разом виступають на літературній ниві, теми до своїх новель беруть із того самого Покуття; на решті, вражіння схожості викликала одна з перших новель Мартовича – “Мужицька смерть”, що в ній є багато прикмет, на око спільних із Стефаником, але коли приглянутися ближче, видно велику різницю між ними. Навіть ся одна-одинок в своєму роді новеля “Мужицька смерть” має всі прикмети, питомі творчості Мартовича, а трагічний настрій – се тільки принагідний акорд, позичений у Стефаніка» [8, с. XVIII]. Дослідник вказав і на інші відмінності стилів Стефаніка й Мартовича, насамперед гумор останнього – «питома творчості Мартовича ціха»: «Який далекий сей гумор від трагізму Стефаніка, коли проявиться чи то як насміх із людських хиб, чи то як політична сатира, чи то як сміх крізь сльози, щирий сміх із хиб власного народу, щоби через той сміх викликати співчуття, то знов скріпити почуття народної гордості» [8, с. XVIII].

Мартович справив колосальний вплив на Стефаніка який в «Автобіографії» (1926) згадував: «Писати я почав дуже рано, ще в гімназії, та величезний талант Мартовича просто паралізував мене, і я ніколи не признавався, що я також

письменник» [14, с. 233]. Василь Равлюк згадував, що Стефаник за часів навчання в Дрогобицькій гімназії «трохи недолюблював» Мартовича і часто картав його за грубі жарти та наслідування посторонніх осіб, але водночас ставився до нього з пошаною, бо «Мартович вже в четвертому класі писав вірші та короткі оповідання» [5, с. 64]. Стефаник, який писав важко, вимучуючи кожную фразу, речення, картину, відчув у шкільні роки в Мартовичеві «присмак генія»: той-бо писав легко, комбінуючи засоби усномовної оповіді з найрізноманітнішими її формами: анекдотом, небилицею, бувальщиною, каламбурами, невербальними засобами мовлення (мімікою, жестом, відповідним інтонуванням сказаного) [12, с. 511]. У спогадovому образку «Іван Семанюк (Марко Черемшина)» автор «Синьої книжечки» рішуче заперечив існування «школи Стефаника»: «В часі дев'яностих років методи літературної форми були в Європі майже однакові-сінкi, і коли Семанюк виховувався у Відні, а я в Кракові самостійно один без другого, то правда є така, що ніякої "школи" Стефаника не може бути. [...] А вже про Мартовича нема мови, бо він такий окреслений великий талант, що мішати його в якусь школу є просто гріх» [14, с. 248–249]. За спогадами Дарії Данилович, Мартович читав свою «Мужицьку смерть» у Стецевій, а серед слухачів був В. Стефаник, котрий прорік: «Дуже гарне, захоплююче оповідання, але я інакше

написав би» [5, с. 108]. За здогадом Р. Чопика, твором, що його написав Мартович у відповідь на «Мужицьку смерть», була новела «Катруся» (1899) [17, с. 25].

5. Новелістика початку ХХ ст.

Деяким творам Мартовича притаманне тяжіння до фрагментарності, незавершеності сюжету. Так, зачин сюжету фрагментарного образка «Булка» (1899) розгортає один фрагмент із щоденного життя урядника Мілька з провінційного містечка: «Ікс запросив бюрового товариша Мілька перед обідом до себе на чарку лікеру. Пан Мілько, що завсігди точно приходив на обід, випив, попрощався з товаришем і вийшов. Пішов найкоротшою дорогою через склепок із булками.

Лишень зачинив за собою склепові скляні двері, збентежився, як той заєць, що його з усіх боків пси обскочать. Перед склепиком стояла бричка, а в ній сидів пан маршалок» [10, с. 90]. Жарт маршалка, що Мілько навмисне пішов до крамнички, аби побачитися з «красною склепаркою», не на жарт перелякав його. Прибігши додому, «як попарений», чоловік ледь здатен розповісти дружині про своє «нещастя», про «компрометацію назавсігди»: «Що він [маршалок. – М. Л.] подумає за мене? Я – урядник у десятиім ранзі та йшов булку купувати за два крейцері! Чи може бути більша компрометація?» [10, с. 91–92]. Ще б пак, таж тепер йому «ніяк показатися в поряднім товаристві» [10,

с. 92], бо засміють. Через те Мілько три ночі не спав, а три дні ходив, «як строєний: так йому булка заїхала в голову»; «боявся булки, як свяченої води» [10, с. 93]. Фабулу образка вичерпано, двозначність натяку маршалка знято, хоч залишається поза текстом, що ж маршалок робив поблизу крамнички з булками. Образок завершується авторською кодою із соціальним зафарбленням: «Бо то треба знати: до простого чоловіка розпекти залізні тричаки [вила. – М. Л.] до червоноти та й йому до очей – джі, та, може, здригнеться, а урядник у десятій ранзі як коли, то й булки перелякається» [10, с. 93].

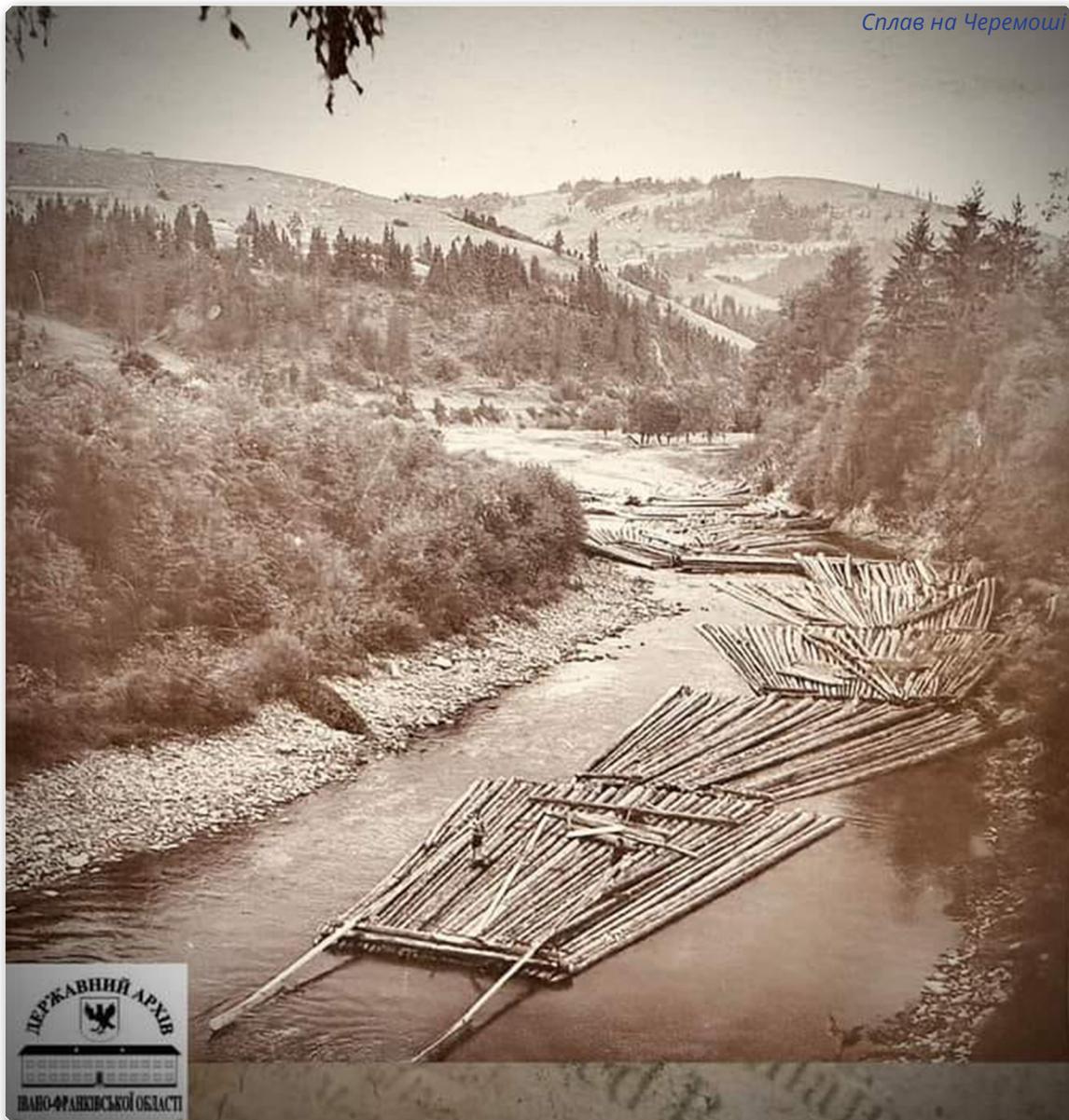
Проза Мартовича не цурається ірреальних сюжетів: персонажеві образка «*Нічний гість*» привиджується привид давно померлого товариша, а п'яниці Яну («*Ян*»), котрий покинув пити і влаштувався на службу до готелю, ввижаються моторошні картини, викликані посталкогольним синдромом

У збірці «Хитрий Панько і інші оповідання» домінує соціально-психологічна проблематика. 62-річного селянина Панька («Хитрий Панько») вперше в житті громадяни обрали виборцем: мав проголосувати за потрібного кандидата; знала громада, що Панько з тих, «що інакше важаться голосувати, як наказує староста» [10, с. 121]. Він дуже гордий від тієї чести, що виявили йому селяни, проте й страх підступає йому до самого серця, адже на дільни-

ці представники влади можуть побити та відібрати «карту до голосування» (бюлетень). І справді, прийшовши до повітової ради, Панько отримав ляпаса від секретаря, котрий вимагав від нього бюлетеня, і змушений був вдаватися до хитрощів (перемагаючи страх, переліз через загорожу, щоб потрапити до кімнати голосування з іншого боку). Виконавши доручення громади, «мав Панько велику радість, що не зрадив громаду та й так хитро втік від напаси» [10, с. 131].

Якщо Панько гідно виконує настанови громади, то селянин Микола Підпалений («Квіт на п'ятку») повертається до отця Альойзія невдоволений. Бо єгомосьть видав йому «квіт» (квиток, тобто виборчий бюлетень) за українського кандидата, а на дільниці Миколі запропонували продати «квіт» за «п'ятку» й переписати на кандидата польського. Цієї «п'ятки» селянинові якраз бракує, аби купити поросю, тож несміливо просить отця, аби той переписав йому квит. А коли єгомосьть проганяє його геть, надумується прийти до нього ще завтра: «Хоч сьогодні єгомосьть злі, то завтра подобріють» [10, с. 140].

Головний персонаж психологічного оповідання «Ось поси моє!» (1901), селянин Семен Заколесник – невдоволений життям, роздратований і завжди сердитий чоловік, котрий свою злість зганяє на дружині й доньці, адже «бідному чоловікові гріх бути ща-



сливим і веселим»; «щастя для бідного чоловіка – той заказаний овоч, що лиш його вкусить, та й по спасенню» [10, с. 141]. Одного разу, вернувши з оранки, зчинив у хаті справжнє пекло, бо здалося йому, що сусід Юрко Онуфріїв відорав собі скибу його, Семенової, землі. Тим-то скликав земельну комісію, аби розсудила. Юрко ж, «хлоп, як дуб, дужий, як ведмідь,

робота йому в руках горіла», який, однак, одну мав хибу – був «дуже невмовний» (тобто мовчун, неохочий до балачок), найняв адвоката. За останні гроші, заховані на дні скрині, Семен у відповідь спровадив свого оборонця, ще й найняв свідків (війта, паламаря й далеких родичів), котрі не любили Юрка, бо той – «читальник», засновник читальні у селі й пиль-

ний її відвідувач, котрий виявляв активність на виборах і усіх до того примушував; він належав до якоїсь «нової породи людей, що хоче зломити давні звичаї» [10, с. 152], що їх так любили «нечитальники». Комісія довела, що Юрко перед Семеном не винен.

Тепер Заколесник відчув свою провину й важко докоряв собі за прогайновані гроші, боявся й справедливих дорікань дружини й розумів, що не стримається й розпочне бійку. «Обоє позирали на себе з переляком і з ненавистю. Лякалися, що ось-ось та мовчанка, силою здержувана, прорветься», що «та прірва неодмінно мусить наступити, і чим довше вона відволікалася, тим дужче зростав їх переляк і ненависть» [10, с. 159]. Намагалися уникати одне одного: аби не потрапляти на очі дружини, Семен тримався поза хатою, й випадково зустрів одного з «читальників», Панька, котрий запропонував йому відвідати селянське віче. Там Семенові запали в серце слова німецького чоловіка про те, що «посол повинен уменшити мужицьку кривду, а мужицька кривда отака й така», і що селяни «самі тій кривді винні, бо замість з'єднатися разом і помагати собі, то вони ще помагають панам у тій кривді» [10, с. 163–164]. Семен таки зважився взяти слово й заявив: «Я той темний нарід, що сам собі кривду робить», «той темний нарід, що в него в хаті нема прожитку, що в него не чути доброго слова, лиш

гризоту та й проклони»; дійшов висновку, що «ми не маєм казати один одному: ось поси моє, але маєм усі взятися за руки красно та й сказати: ось поси наше!» [10, с. 167–168]. Він привселюдно помирився з Юрком і відчув, як теплий клубок посунувся йому «із грудей у горло», відтак «розсунувся грубими водяними живими нитками, що шукали собі виходу з горла й не випускали Семенових слів. Живі водяні нитки спускалися з Семенових очей по його лиці на підстрижені вуса, блудили поміж волосками та й злітали цілком на землю. Клубок усе розвивався, все зменшався, а Семенові легшало в горлі й на грудях» [10, с. 168].

А. Крушельницький вважав, що «типи Семена і Юрка і приготування їх обох до процесу є продумані вельми оригінально, а в переведенні сих сцен автор підкреслює цілу скалю смішних сторін людської вдачі» [8, с. XXI]. Слушною є теза Михайла Яцкова, що «доба європейського романтизму в штуці перейшла у нас безслідно, нові натуралістичні напрямки в науці й письменстві перевів Драгоманов, Павлик і Франко, і тою дорогою пішло молоде покоління» [19, с. 810]. Щодо постаті Мартовича такий висновок назагал слушний, адже письменникам слід було «зречися передчасно клича “штука для штуки” і гартувати епічну сталь і популярний джаган, який гатив би моральну гниль і старі мури пересудів, очайдушности та політичної

неволі». Тим-то Мартовичеві твори «Смертельна справа», «Хитрий Панько», «Ось поси моє» – «то яркі документи часу, огненні стовпи, що будуть довго бити попелом на овиді українського слова. Гіркий глум і понурий зойк лунає з тих простих картин, безпросвітних і твердих, як людська доля» [19, с. 810].

«Грішниця» – «чи не єдина новела в Мартовичевім доробку, чи не найсильніший його твір» [17, с. 26]. Сюжет цієї психологічної новели – це передсмертна сповідь дружини перед обличчям чоловіка. Вона – грішниця, «ніхтолиця», і не тому, що вкрала півміток полотна, навіть не тому, що звела Йваниху до гробу, а тому, що зраджувала чоловіка з Іваном. Твір побудовано в формі діалогу, де репліки персонажів чергуються: Аничка зізнається в гріхах, Андрійко, роблячи вигляд, що нічого не трапилося, заспокоює дружину, переконує її (та й себе), що то вона «в горячці, що собі отаке ні се ні те» бере до серця та й непокоїться [10, с. 255]. Зі стоїчним спокоєм сприймає щоразу дражливіші повідомлення жінки, що вона не любить і ніколи не любила його, що кохала Івана й сохла за ним, і вони з Іваном «малися до себе» [10, с. 256], що, постеливши чоловікові в хаті, йшла до стодоли й там дожидала Івана, що вона, бігме, не знає, хто батько трьом дітям: він чи законний муж. Попри таке нагнітання жорсткості, Андрійко принаймні на позір за-

лишається шляхетним чоловіком, і не лише не звинувачує Аничку в гріхах, а навпаки, втішає її, бо «навидить», і хоче, аби пішла зо світу з відчуттям, що гріхи її прощено: «Пильнуйся ж, Аничко, аби тобі легше було. Не бери собі тото пuste до голови. Ти собі лежи, як пані, та прибагай собі все, що схочеш, лиш не журися, бо то тобі не виходить на здоровлє. [...] Аничко! Лиш подивися весело на мене. Не будеш уже журитися?» [10, с. 258]. «Не буду!» – відповідає Аничка, і в такому фіналі новели криється її психологічна глибина.

Висновки. Твори Мартовича неоднакові за художнім рівнем, що неодноразово відзначала тогочасна й сучасна критика. А. Крушельницький стверджував, що Мартович – один із найкращих оповідачів, «гумористично-сатиричні його імпровізації можна зачислити до першорядних продукцій на сьому полі» [8, с. XXV]. З іншого боку, дослідник зазначив, що чимало текстів письменника написано «на коліні» і що «дотеперішня його письменська творчість є також (за винятком новели “Мужицька смерть”) такою імпровізацією. Твори Мартовича ждуть на ту хвилю, коли то автор стане своє завдання письменника трактувати поважно і багатий матеріал різьбити рукою артиста» [8, с. XXV]. Юрій Клиновий не випадково назвав його змарнованим талантом, «принаймні таким, за Р. Піхманцем, що не зумів дорівнятися своєму природному

дарові й створити гідні себе естетичні структури. І найголовнішою причиною “змарнованості” вважав відсутність належного мистецького оточення, яке б бодай не заважало зростанню творчих сил, не вбивало художніх потуг» [12, с. 441]. Ю. Клиновий писав: «Якщо Стефаник і Черемшина, один у Кракові, а другий у Відні, найшли своє літературне середовище, де їх талант остаточно відшліфувався, то Мартович цього щастя не мав. За винятком двох років, пробутих у Львові, ціле життя прожив у маленьких галицьких містах, у тій сірій затхлій атмосфері що на своєму сумлінні має не один великий талант. Але ж талант його був занадто міцний, щоб дав себе з'їсти, і, незважаючи на все, він найшов, правда, не найдосконаліші, але дуже цікаві та оригінальні форми, щоб себе проявити» [6, с. 210-211]. Михайло Яцків влучно окреслив обставини життя письменника, який «вріс глибоко корінням в народну почву. Гурт приятелів, принагідний гумор, артистична фантазія, блиск волі, поза тим сірий безпросвітний степ, меланхолія, буденні турботи, нудьга, хвороба і несподівана тиха кончина в далекій закутині» [19, с. 809-810].

У своїй творчості Мартович використовував засоби словесної міміки й жести, віднаходив особливі комічні артикуляції, звукові каламбури, вибагливі синтаксичні розташування, поєднуючи їх із «елементами фабульного ска-

зу: баляндрами й небилицями, жартами-дотепами, дошкульними “зовнішніми” репліками й коментарями, словесними каламбурами, анекдотичними історіями і т. ін. Подеколи траплялися в його творчій практиці й нарративні структури, в яких артикуляційні й акустичні ефекти відігравали роль формотворчих констант» [12, с. 505].

Незважаючи на те, що творчість Леся Мартовича небезпідставно сприймається в контексті «Покутської трійці», вона виявляє оригінальні стильові та ідейно-естетичні особливості, сягаючи не раз далеко поза межі цього неформального угруповання.

Список літератури

1. Бібліотека Івана Франка: Науковий опис: У 4 томах. Київ: [Критика], 2010. Т. 1. 624 с.
2. Будзиновський В. Історія національної думки на тлі моїх споминів. *Новий час*. 1934. № 102. 10. V. С. 2; № 103. 11. V. С. 2.
3. Будзиновський В. Не-карієрович. *Нові шляхи*. 1930. № 2. С. 319-323.
4. Гаморак Ю. Талант без середовища (Життя і творчість Леся Мартовича) // Мартович Л. *Твори* / За ред. Ю. Гаморака. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. Т. 1. С. III-LIII.
5. Горак Р. Лесь Мартович: Роман-есе. Київ: Молодь, 1990. 176 с.
6. Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям: Статті й есеї. Едмонтон; Торонто: Слово, 1981. 616 с.
7. Кобилянська О. Твори: В 5 томах. Київ, 1963. Т. 5. 767 с.
8. Крушельницький А. Лесь Мартович // Вибір нарисів і новель Василя Стефаника, Івана Семанюка, Леся Мартовича. Коломия, 1910. С. XVIII-XXV.

9. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Фонд 34. № 361. Арк. 2.

10. Мартович Л. *Твори* / За ред. Ю. Гаморака. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. Т. 1. LIII, 336 с.

11. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив Михайло Павлик. Чернівці, 1912. Т. 5 (1886–1889). 414, X с.

12. Піхманець Р. Із покутської книги буття: Засади творчого мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича. Київ: Темпора, 2012. 580 с.

13. Погребенник Ф. Лесь Мартович. Життя і творчість. Київ: Дніпро, 1971. 195 с.

14. Стефаник В. Камінний хрест. Харків: Фоліо, 2013. 576 с.

15. Стефаник В. Перший твір Леся Мартовича (Спомин) // Кривавого року: Віденський ілюстрований альманах на 1917 рік / Зладив Я. Весоловський. Відень, 1917. С. 163-165.

16. Франко І. *Зібрання творів*: У 50 томах. Київ: Наукова думка, 1976–1886.

17. Чопик Р. Переступний вік: українське письменство на зламі XIX–XX ст. Львів; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. 196 с.

18. Шалата М. Франко і Мартович. «*Покутська трійця*» й літературний процес в Україні кінця XIX – початку XX століть. Дрогобич: Вимір, 2001. С. 272-278.

19. Яцків М. Лесь Мартович // Яцків М. *Муза на чорному коні: Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті*. Київ: Дніпро, 1989. С. 809-813.

References

1. Biblioteka Ivana Franka: Naukovyi opys: U 4 tomakh. Kyiv: [Krytyka], 2010. T. 1. 624 s. [In Ukrainian].

2. Budzynovs'kyi V. Istorija natsionalnoji dumky na tli mojihk spomyniv. *Novyi chas*. 1934. N 102. 10. V. S. 2; N 103. 11. V. S. 2. [In Ukrainian].

3. Budzynovs'kyi V. Ne-karijerovych. *Novi shlahy*. 1930. N 2. S. 319-323. [In Ukrainian].

4. Hamorak J. Talant bez seredovyshcha (Zhyttia i tvorchist' Lesia Martovycha) // Martovych L. *Tvory* / Za red. J. Hamoraka. Krakiv: L'viv: Ukrajins'ke vydavnytstvo, 1943. T. 1. S. III-LIII. [In Ukrainian].

5. Horak R. Les' Martovych. Roman-ese. Kyiv: Molod', 1990. 176 s. [In Ukrainian]. 6. Klynovi J. Mojim synam, mojim pryjateliam: Statti j eseji. Edmonton; Toronto: Slovo, 1981. 616 s. [In Ukrainian].

7. Kobylians'ka O. Tvory: V 5 tomakh. Kyiv: Derzhlitvydav URSS, 1963. T. 5. 767 s. [In Ukrainian].

8. Krushelnyts'kyi A. Les' Martovych // Vybiry narysiv i novel' Vasylia Stefanyka, Ivana Semaniuka, Lesia Martovycha. Kolomyja, 1910. S. XVIII–XXV. [In Ukrainian].

9. L'vivs'ka natsional'na naukova biblioteka im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv. Fond 34. N. 361. Ark. 2. [In Ukrainian].

10. Martovych L. *Tvory* / Za red. J. Hamoraka. Krakiv: L'viv: Ukrajins'ke vydavnytstvo, 1943. T. 1. LIII, 336 s. [In Ukrainian].

11. Perepyska Mykhajla Drahomanova z Mykhajlom Pavlykom (1876–1895) / Zladyv Mykhajlo Pavlyk. Chernivtsi, 1912. T. 5 (1886–1889). 414, X s. [In Ukrainian].

12. Pikhmanets' R. Iz pokuts'koji knyhy buttia: Zasady tvorchoho myslennia Vasylia Stefanyka, Marka Cheremshyny i Lesia Martovycha. Kyiv: Tempora, 2012. 580 s. [In Ukrainian].

13. Pohrebennyk F. Les' Martovych. Zhyttia i tvorchist'. Kyiv: Dnipro, 1971. 195 s. [In Ukrainian].

14. Stefanyk V. Kamynnyi khrest. Kharkiv: Folio, 2013. 576 s. [In Ukrainian].

15. Stefanyk V. Pershyi tvir Lesia Martovycha (Spomyn) // Krivavoho roku: Videns'kyi iliustrovanyi al'manakh na 1917 rik / Zladyv J. Vesolovs'kyi. Viden', 1917. S. 163–165. [In Ukrainian].

16. Franko I. *Zibrannia tvoriv*: U 50 tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1976–1986. [In Ukrainian].

17. Chopyk R. Perestupnyi vik: ukrajins'ke pys'menstvo na zlami XIX–XX st. L'viv; Ivano-Frankivs'k: Lileia-NV, 1998. 196 s. [In Ukrainian].

18. Shalata M. Franko i Martovych // "Pokuts'ka trijtsia" j literaturnyi protses v Ukrajini kintsia XIX – pochatku XX stolit': Drohobych: Vymir, 2001. S. 272-278. [In Ukrainian].

19. Jatskiv M. Les' Martovych // Jatskiv M. *Muza na chornomu koni: Opovidannia i novely. Povisti. Spohady i statti*. Kyiv: Dnipro, 1989. S. 809-813. [In Ukrainian].

Mykola LEHKYI

ORCID:<http://orcid.org/0000-0002-7053-402X>,

National Academy of Science of Ukraine,
Ivan Franko Institute, Department of Franko
Studies (Lviv, Ukraine)
lehkyi.m@gmail.com

**LES' MARTOVYCH'S NOVELTIES IN THE
HISTORICAL-LITERATURE CONTEXT
OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES**

The article examines the short prose works of Les' Martovych in the historical and literary context of the late 19th and early 20th centuries. It is stated that Ivan Franko, in his work «From the Last Decades of the 19th Century», singled out a «motley bunch of individuals» in Ukrainian literature, mentioning Les Martovych's name among others. It has been found that contemporary short stories show tendencies towards genre and generic diffusion, lyricization, loss of expressive plot, fragmentation and synthesis with other types of art, symbolization and intellectualization of presentation. It is noted that the young Martovych made his debut with the story «Non-Reader» («Rudal»), which aroused admiration among listeners, but I. Franko refused to publish it in the magazine «Tovarysh» («The Friend»). The harsh assessment of a senior colleague briefly discouraged Martovych from writing, but later the following works appeared from under his pen: «Lumera» («The numbers»), «Ivan Rylo», «Invented Manuscript about the Ukrainian Land», «Peasant's Death», which are distinguished by sharp humor, caustic satire, subtle observation of life, and philosophical depth.

It was found that I. Franko changed his opinion about Martovych's work, considering him one of the leading representatives of the young generation in Ukrainian literature and noting that he is able to notice in the life of our people the irony of facts that forces a person to reveal his behavior in a completely different light than he really is. In addition, his style is completely original, light and far from any template.

The article notes that Les' Martovych had a significant influence on the work of Vasyl' Stefanyk, who, not without envy, noticed in his friend a «taste of genius» and denied the critics' claims about the existence of the «Stefanyk school», to which, in his opinion, Martovych could not possibly belong, due to his extraordinary talent.

Some works of the writer of the early 20th century are characterized by a tendency towards fragmentary, incomplete plot («The Ban»); they do not shy away from surreal motifs («Night Guest», «Yan»), however, social motifs dominate in Martovych's work («The Card for Five», «Cunning Panko»). It deepens the tendency towards psychologism («Here still mine», «A Sinner»). It has been found that Martovych's works have varying artistic value, but the means of verbal mimicry and gesture, the use of special comic articulations, sound puns, and sophisticated syntactic arrangements combined with jokes, witty comments, and anecdotal stories elevate the writer to the ranks of the leading original creative figures of that time.

Keywords: Ivan Franko, Vasyl' Stefanyk, literary process of the late 19th – early 20th centuries, humor, satire, psychologism, lyricism of prose.